

Söz Uçar Kitap Kalır

Non habitabit in medio domus
mea qui facit superbiam: qui loquitur
iniqua non dicit in spiritu odii meo:
Non amano misericordiam omnis
perversus: ut dispertem et auferam
eum omnes operantes iniquitatem.

EGİŞEN

ve gelişen teknolojiye karşın, alışık olduğumuz kitapların insan yaşamındaki yeri hiçbir zaman azalmadı, aksine hep arttı. Günümüzde kitap, bilgi aktarımının temel nesnesi olma özelliğini sürdürüyor. Bilgi çağı olarak adlandırılan çağımızda kitabın yeri tarihte olmadığı kadar artmıştır. Yine de kitap ortaya çıkışından başlayarak çok önemli bir nesne oldu.

Bilgi aktarımında kitap uzun süre daha yaygın olan sözle birlikte aynı işlevi üstlendi. Bu durum, aydın bir sınıf ile okuma yazma bilmeyen yığınların farklı çizgideki yaşamları söz konusu olduğunda doğaldı. Günümüzdeyse yaşamımızın ayrılmaz bir parçası oldu kitap. Binlerce yıllık bir geçmişi olan kitaplar, çağlar boyunca teknolojinin gelişimiyle biçim değiştirmiş de olsalar hep vardı. Günümüzde de kitap teknolojinin gelişimine ayak uyduruyor. İnternet'ten ya da bilgisayara takılan CD'lerden yararlanarak kitap okunabiliyor bugün. Fakat yine de kağıda basılan kitaptan vazgeçmek mümkün olmuyor. Birçok kişi hâlâ klasik anlamda kitap okumaktan hoşlanıyor. Parmak uçlarıyla kağıdı hissetmek, hafif bir mürekkep kokusunu duymak kitabı okumak kadar mutlu ediyor onları. Kitap alışık olduğumuz biçimiyle var olmayı uzun yıllar daha sürdüreceği gibi görünüyor. Kolay değil kitaptan vazgeçmek, çünkü o, elyazmalarıyla başlayan, matbaayla süren bir geleneğin mirası.

Quia defecaverunt sicut fumus dies mei: et ossa mea sicut cinis: et cinis sum ut fenum: et autum: et cinis sum: quia oblitus sum com-
mune peccatum meum.
Quod genuit me: adhaesit os meum carni meae.
Inimicus sum perlicano solitudinis: frater sum sicut nicotia: et in domo solitudo.
Iniquitatem feci: factus sum sicut passer solitudo in terra.
Quia dixit reprobus: non habet misericordiam: et qui laudabat me aduersum me iurabat.
Quia dicitur: panem manducatum: et potum meum sicut misericordiam.

Kitaplar yüzyıllardır insanın belleğinin yerini aldı, en iyi arkadaşı oldu. Bilginin yayılması kitap sayesinde gerçekleşti. Gerek yazarken gerekse okurken kitabı törene dönüştürdü insanlar. Okuma, bilgi edinmenin yanında boş vakitlerin değerlendirildiği hoş bir uğraş oldu. "Kitap okuduğumda..." diyor bir yazarımız, "Yeni bir insan olurum ve yeni insan yeni kitaplar okumak ister." Yadsınamayacak bir gerçektir bu. Ünlü özdeyişteki gibi; söz uçar, yazılan kalır...

Elyazmalarından Matbaaya

Elyazması, asıl metni kopya eden yazıcı ve süslemecinin ya da hattat ile hattat ile tezhipçinin birlikte ortaya koyduğu bir iştir. İbrani-ler'de yazıcı bir bilgindi ve söz, kutsal metinlerin yorumunu ifade ediyordu. Yunanlılar'da ve Romalılar'da meslekten yazıcılar okuma yazma bilen kölelerdi ve zenginlerin gösteriş aracıydılar. Ortaçağdaysa yazıcılar öncelikle ekonomik ve dinsel olmak üzere iki işlevi yerine getiren keşişlerdi. O dönemde kitap çok lüks bir mal, bir hazine sayılıyordu.

Yazıcının ortaya koyduğu işi gösterdiği özene, yaptığı yanlışların azlığına (Bu yanlışların "Titivillus" adı verilen bir cin tarafından yapıldığına inanılıyordu) göre değerlendiriliyor, bu bağlamda yaptığı iş çekmek zorunda olduğu çilelerin bir parçası olarak görülüyordu. 13. yüzyıldan başlayarak yazıcılar çoğunlukla eğitim giderlerini karşılamak için bu işi yapan öğrencilerdi.

Edebi metinler, binlerce yıldır, asıl metni olmasa bile, daha önce kopyası çıkarılmış bir yapıtın elle yazılmış kopyaları olarak saklanıp bize ulaşmıştır. Bu kopyalama yöntemi aslına sadakatten iki noktada ayrılıyor: İlki istemeden yapılan yanlışlardı. Metni kopyalayan kişi isteme-

den de olsa yanlış harf yazma, kimi bölümleri atlama ya da ek-sik bırakma gibi yanlışlar yapılabiliyordu. İkinci nokta, bilerek yapılan değiştirmelerdi. Bu değiştirmeler harflerin yazılış biçimlerinin yenileştirilmesinden, sözcüklerin yeni sözcüklerle değiştirilmesine, ahlak kurallarının ya da siyasal düşüncenin dışına çıkmamak amacıyla yapılan ekleme, çıkarmalara değin birçok müdahale içeriyordu.

16. yüzyıldan başlayarak matbaada basılan metinlerin yaygınlaşmıştı. Buna karşın elyazması metinlerin çoğaltılması, özenle hazırlanmayı gerektiren büyük eserlerde ve sansürden kaçmak amacıyla el altından dağıtılan bazı metinlerde 18. yüzyıla değin sürdü.

Matbaa ve Değişen Gelenekler

Rönesans döneminde matbaanın icadıyla birlikte kitabın kitlelere yayılabilmesi insanın belleğini değiştirdi. İnsan için yararlı bilgilerin saklandığı temel kütüphane olmaktan çıktı bellek; artık kitaplar belleğin yerini tutuyordu. Kendi gereksinimine ya da zevkine göre istediği bilgiyi kitaplardan alabiliyordu insanlar.

Basılı kitabın çıkması eğitim dünyasında iki büyük eleştiriye neden oldu. O dönemde öğrenciler arasında elden ele dolaşan elyazması kitaplardan daha pahalı olduğundan fırsat eşitliğine aykırı bulundu yararlandıkları bir araç olması bu yüzden de ustayla öğrenciler arasındaki dolaysız iletişimi ve bilgi alışverişini bozmakla suçlandı.

Matbaanın ilk zamanlarından kalma eserler tipografinin yeni icat edildiği 15. yüzyılın ikinci yarısında basılan kitaplardır. Bunların sayısı çok azdır. Bunun nedeni bu kitapların zamanında çok az sayıda basılması ve teknik olanaksızlıklardan çok, basılı kitabın elyazması eserin yerini tam olarak tutamayan basit bir kopya olarak düşünülmesiyle o dönemde az sayıda ismarlanmış olmasıdır. Sözelimi "Çiçero'nun Mektupları" Venedik'te 100 kopya

basılmıştı. Basılı kitapların ilk okurları, mekanik olarak gerçekleştirilmiş harflerle, yazarının "el titremelerinin", yani ortaya bir şey koymak için didinen insanın bıraktığı izin ortadan kalkmış olmasından yakınıyorlardı. Ancak yazarların elinden çıkan özgün metinlere duyulan ilgi çok daha sonra ortaya çıktı. Yazarın el yazısıyla kaleme aldığı özgün metinlere karşı ilgi 19. yüzyılda eskiye ilginin artmasıyla, müzelerin

kurulmasıyla başladı. Bir yazarın tutkunlarına kutsal kalıntılar olarak kabul edilen el yazısı metinler günümüzde yaratıcı sürecin anlaşılmasında vaz geçilmez göstergeler sayılmaktadır.

Kitabın Temel Öğeleri

Kitabın temel dayanağı olan kâğıt, hem başlangıçtaki hammaddesi paçavranın az bulunurluğu, hem de uzun ve nazik bir iş olan elle yapılması nedeniyle ancak sınırlı miktarda bulunmayı sürdürüyordu. Bu sorun 19. yüzyılda çözümlenebildi. Kâğıt, Louis Nicholas Robert tarafından 1798 yılında icad edilen makine sayesinde mekanik yolla imal edildi ve İngiltere'de

Gamble, Forri-
ner ve Donken
tarafından iyileşti-
rildi. 1798 Ka-
sım'ında bir makine
91,5 cm genişliğinde-
ki gazete kağıdını da-
kikada 1220 metre üre-
tiyordu. 18. yüzyılda bit-
kisel esaslı hammaddenin yerine bir
başkasını koymak amacıyla birçok
deney yapılmıştı. 1843'ten başlaya-
rak gazeteler için saman hamuru
kullanıldı; kısa bir süre sonra da ye-
rini odun hamuru aldı.

19. yüzyılda sanayi devrimine
bağlı iki teknik yenilik kitap üreti-
minde olağanüstü bir gelişme sağla-
dı. Bunların etkinliği birleşmelerine
bağlıydı. Eğer baskı iyileşmezse kâ-
ğıt bolluğu yetersizdi ve tipografik
dizgi yavaş olduğu sürece baskı ma-
kinelerinin hızlığı boşunaydı.

Yine de kitap üretimi yavaş kalı-
yordu; çünkü eski basım makinesi
Gutenberg'den beri fazla değişme-
mişti. 1780'e doğru Francois Ambroise
se Didot, yaptığı bir baskı makinesiyle
baskı kapasitesini iki katına çıkardı.

Kitabın genel görünüşünde geç-
miş oranla günümüzde de fazla bir değişik-
lik olmamıştır. Eskiden kitaplar daima
ciltlenmiş olarak satılırdı. 18. yüzyılın so-
nunda dikişli ve üzeri
yazısız kapaklı olarak satılmaya başladı. Bazı
istisnalar dışında basılı
kapaklar ancak 19. yüz-
yılın başında yerleşti.
Resimler, kapaklarda
zaman içinde yavaş ya-
vaş yer aldı.

Süsleme ya da tez-
hip Ortaçağ elyazma-
larının vaz geçilmez
öğesiydi. O döne-
min şaheserleri sayı-
lan minyatürlerde de tez-
hiplere yer veriliyordu. Tezhip
uzun süre bölüm başlarında, pa-
ragraf başlarında kullanılan
harflerin süslenmesi biçiminde
varlığını sürdürdü. İlk
harflerin süslenmesi gele-
neği matbaanın icadından
sonra da devam etti.

Gerçek anlamında
kitapların çıkış sözcü-
ğü odundu. Yunanca
"biblos" ve Latince
"liber" sözcüklerinin
ilk anlamı ağaç kabuğuy-
du. Çinliler'de bugün hâlâ kitap
anlamına gelen (yazı, işaret) kita-
bın bambu ya da ağaç tabletlerini
belirtir.

1870-1880 yıllarından beri ağaç
hamuru kağıdın ana hammaddesi ha-
line geldi. Kâğıt içindeki doymamış
madde olan odun özünün varlığı ne-
deniyle zamana dayanıklı değildir.
Çoğu kez sararır, çabuk yırtılır bir du-

ruma gelir, dolayısıyla saklanması
güçtür.

Kitabın ana malzemelerinden ilki
olan kil ilk olarak MÖ 3. binyılda kul-
lanılmaya başlamıştır. Yumuşak ve
nemli olan kil tabletler üzerine harf-
ler çizilirdi. Sümer ve Asurlular'ın
yazılarının çivileri andırmasının
ve çivi yazısı olarak adlandırıl-
masının nedeni budur.

Sümer ve Asur'da kitap
yapımı düzenliydi. Babil
ve Ninova tapınaklarında
kopya yoluyla kitap ço-
ğaltma yerleri vardı.

Çin'de ise yazı yaz-
mak için kumaş
kullanılırdı, Çinli-
ler ipek üzerine fırçay-
la yazı yazarlardı. Daha
sonraki eskiçağ kitaplarının başlı-
ca malzemeleri papirus ve parşö-
mendi.

Papirus bitkisi Nil kıyılarında
ve Nil deltasının bataklıklarında ye-
tişirdi. Saplarının özü çıkarılarak bir-
birine dikey katmanlar biçiminde
yaprak şeritler yapılır, bunların tümü
suya bastırılır, sıkılır, güneşte kurutulur
daha sonra da iki katmanın biribi-
rine daha iyi yapışmasını sağlamak
amacıyla yapraklar dövülür; üzer-

lerine yazı yazmayı kolay-
laştırmak için bir kat
kola sürülürdü. Son-
ra 15-17 cm boyutunda
parçalar halinde kesilirdi.
Papirus'ün kutsal metinler
yazmak için kullanılanından bir
şeyler sarmak için kullanılanına
kadar birçok kalitesi
vardı. Yazı yazmak için
verev ya da sivri kesil-
miş kamış gövdeleri
kullanılırdı. Sonraları kuş tüyü

kullanıldı. Mürekkep, üzerine zamk eklenmiş is karasından ya da mürekkep balığı sıvısından yapılırdı.

Üzerine yazı yazmak için kullanılan bir başka malzeme de parşömeni. Parşömenin söylencesel nitelikteki icadı, Anadolu'da, Mısır tekelinden kurtulmak isteyen Bergama Kralı II. Eumenes'e mal edilir. Kesin olan MÖ 3. yüzyılda derilerin yazı yazmaya daha elverişli duruma gelmeleri amacıyla bir işlemden geçirildikleri ve Bergama'nın da, Latince "pergame-neum" adı verilen bu önemli malzemenin önemli bir yapım merkezi olduğudur. Bu amaçla koyun, dana, keçi, teke hatta eşek ve karcaca derisi kullanılırdı.

Deriler yıkanır kurutulur, gerilir, tüylü tarafı alta gelecek biçimde yere yayılır, tüysüz tarafına sönmemiş kireç sürülürdü. Kireç dolu bir fıçıda tüyleri yok edilir ve nihayet deriler yıkanır, yayılarak kurutulur ve istenen boyutta kesilirdi. Parşömen papirüsten daha dayanıklı ve daha esnek bir maddedydi. Kazımaya ve silmeye elverişliydi. Bununla birlikte kullanımı yavaş yaygınlaştı. Kitap yapımında papirüsün yerini ancak MS 4. yüzyılda tam olarak aldı. Hammaddesinin görece azlığı ve hazırlanmasının gerektirdiği el emeğinin ve maliyetinin yüksek olması nedeniyle fiyatı da yüksek olmayı sürdürüyordu.

Kütüphaneler

Kitapların ortaya çıkması ve yaygınlaşmasıyla birlikte, saklanmaları ya da başka insanların kullanımına açık hale gelmeleri için kütüphaneler oluşturuldu. Kütüphanelerde kuruluşlarından beri sırasıyla kil tabletler (Sümer, Asur), papirüs üzerine yazılmış metinler (Eski Mısır, Eski Yunan, Roma), parşömenler (Yunan ve Latin Antikçağı'nın son dönemleri,

Ortaçağ manastırları), k,ğıda basılmış kitaplar ve günümüzde de mikrofilmler, disketler, manyetik bantlar vb. saklanmıştır. Kütüphaneler iki temel işlevi vardır: Saklama ve iletişim.

Saklama işlevinin kültürel mirasın korunmasında temel bir rolü vardır. Ortaçağ kütüphanelerinin özellikle de manastırlarda kopya çıkaran ve bir yazı işliğine bağlı olan yazıcıların, Latin ve Yunan Antikçağı'na ait metinleri yazmakla yerine getirdikleri görev budur.

İletişim işlevinin yerine getirilmesiyle de kütüphaneler ayrıcalıklı

kişilere ait bilgi mezarlıkları olmaksızın ya da belirli kimselerin yararlandıkları bir hazine olmaktan çıktı. Halka açık kütüphaneler araştırma ve inceleme salonlarıyla, kesin sınıflandırılmalarıyla, işitsel görsel bilgi sağlama olanaklarıyla okuma ve bilgiye ulaşma koşullarında gerçek anlamda devrim yarattılar.

Çağımızın kitabı gitgide daha fazla resim ve renge başvurmasıyla daha önceki dönemlerin kitalarından ayrılır. Pek çok kitap çok renkli kapaklarla süslenmekte ve üzerine geçirilen saydam ve ince bir katmanla ışıklı bir görünüm kazanmaktadır. Bu katmana, kapağa yapışık değilse "gömlük" adı verilmektedir.

Çağımızda kitabın yapımında da bir basitleşmeye gidildi. Formaların sırtları kâğıt keskişiyle kesildi ve kapak, yapıştırıcılığı çok yüksek bir tutkalla yapıştırıldı. Böylece dikişe gerek kalmadı. Bu yöntem özellikle ucuz kitaplar için uygulanmaktadır. Bu yöntemin sakıncalı olan yanı ise kitap cildinin çok dayanıklı olmamasıdır

Kitap konusunda Rabelais'den Borges'e varıncaya kadar birçok yazarın katkıda bulunduğu bir mitos yaratılmıştır. Bu mitosun en iyi ifadesini Mallarmé'de buluruz. Yazar,

tek ve mutlak bir kitabın gerçekleştirilmesinin peşinde koşar. Bu kitap başlı başına bir kütüphaneyi oluşturacak, bütün kitapları içerecek, bütün dilleri özetleyecektir. Edebiyatın, edebi türlerin, okuma geleneklerinin giderek farklılaştığı göz önüne alınırsa bu tasarı düştür başka bir şey değildir. Rönesans, tek bir "dünya kitabı"nın içinde doğanın bize sunduklarını ve insanların dillerinin içerdiği işaretleri topluyordu. Söylemin ve gerçeğin birliğine olan inanç bugün artık yıkılmıştır. Kitap insanları tek bir görüş altında birleştirmiyor artık. Aksine her okuma tek ve sonunda başkalarıyla hiç iletişim sağlamayan yeni bir dünyanın ortaya çıkmasına neden oluyor.

Gökhan Tok

Kaynaklar:
Brookfield, K., Writing, Dorling Kindersley, 1994
Grasser, M.A.B., Kitabın Ortaya Çıkışı, Thema Larousse, c:5 64-65
Stefferd, A., The Wonderful World of Books, Houghton Mifflin, 1953